

ALISHER NAVOIYNING "ARBAIN" ASARIDAGI QIT'ALARDA SAHIH  
HADISLARING BADIY TALQINI

Ne'matullayeva Madina Zafar qizi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18418369>

**Annotatsiya.** Ushbu ilmiy maqola Alisher Navoiyning "Arbain" asaridagi qit'alarda sahih hadislarining badiiy talqinini chuqur tahlil etishga bag'ishlangan. Navoiy ushbu asarni ustodi Abdurahmon Jomiyning "Chihil Hadis"idan ilhomlanib, turkiyzabon xalqlar uchun Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning purhikmat hadislarini o'z ona tilida, badiiy shaklda taqdim etish maqsadida yaratgan. Tadqiqotda "Arbain" janrining rivoji, Navoiy tanlagan hadislarining sahihligi va qit'a shaklining bu hadislarini badiiy va ma'naviy jihatdan boyitishdagi imkoniyatlari o'rganiladi.

Maqolada Navoiyning hadislarini so'zma-so'z tarjima qilishdan ko'ra, ularni chuqur axloqiy va falsafiy mushohadalarga aylantirishdagi badiiy usullari tahlil qilinadi, shuningdek, asarning adabiy va ma'naviy ahamiyati ko'rsatiladi.

**Kalit so'zlar:** Alisher Navoiy, Arbain, Qit'a, Sahih hadis, Badiiy talqin, Turkiy adabiyot, Abdurahmon Jomiy.

**Abstract.** This scientific article is dedicated to a deep analysis of the artistic interpretation of authentic hadiths in the quatrains of Alisher Navoiy's "Arbain". Navoiy created this work, inspired by his mentor Abdurahmon Jomiy's "Chihil Hadis", with the aim of presenting the profound hadiths of Prophet Muhammad (PBUH) in an artistic form in the native language for Turkic-speaking peoples. The study examines the development of the "Arbain" genre, the authenticity of the hadiths chosen by Navoiy, and the capabilities of the quatrain form in enriching these hadiths artistically and spiritually.

The article analyzes Navoiy's artistic methods in transforming hadiths into deep ethical and philosophical reflections rather than mere literal translations, and also highlights the literary and spiritual significance of the work.

**Keywords:** Alisher Navoiy, Arbain, Quatrain, Authentic Hadith, Artistic Interpretation, Turkic Literature, Abdurahmon Jomiy.

**Аннотация.** Данная научная статья посвящена глубокому анализу художественной интерпретации достоверных хадисов в кыт'ях произведения Алишера Навои "Арбаин".

Навои создал это произведение, вдохновившись "Чихил Хадис" своего наставника Абдурахмона Джамии, с целью представления мудрых хадисов Пророка Мухаммада (с.а.в.) на родном языке и в художественной форме для тюркоязычных народов. В исследовании изучается развитие жанра "Арбаин", достоверность хадисов, выбранных Навои, и возможности формы кыт'я в художественном и духовном обогащении этих хадисов.

В статье анализируются художественные приемы Навои по преобразованию хадисов в глубокие этические и философские размышления вместо дословного перевода, а также подчеркивается литературное и духовное значение произведения.

**Ключевые слова:** Алишер Навои, Арбаин, Кыт'я, Достоверный хадис, Художественная интерпретация, Тюркская литература, Абдурахмон Джамии.

## Kirish

Alisher Navoiy, o'zining noyob ijodiy merosi bilan o'zbek adabiyoti va jahon madaniyati tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk mutafakkir va davlat arbobidir. Uning asarlari nafaqat adabiy go'zalligi, balki chuqur ma'naviy va falsafiy mazmuni bilan ham qadrlanadi. Navoiyning ijodida diniy ilmlarga, xususan, hadis ilmiga bo'lgan ehtirom va diqqat alohida o'rin tutadi.

Uning "Arbain" (shuningdek, "Chil hadis" yoki "Qirq hadis" nomi bilan ham ma'lum) asari hajm jihatidan kichik bo'lsa-da, ma'naviy va adabiy qimmatini jihatidan benihoya ulug'dir. Ushbu asar 886 hijriy yilda (milodiy 1481/1482) Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning qirqta sahih hadisi asosida yaratilgan.

"Arbain" an'anasi Islom-Sharq adabiyotida uzoq tarixga ega bo'lib, u Payg'ambarimiz hadislaridan qirqtasini jamlab, ularni sharhlashga qaratilgan. Navoiy ushbu an'anani o'z ustodi Abdurahmon Jomiyning fors tilidagi "Chihil Hadis"idan ilhomlanib, turkiyzabon xalqlar uchun bu ma'naviy xazinani ochish niyatida davom ettirgan.

Uning asosiy maqsadi, avvalroq bu hikmatlardan mahrum bo'lgan turkiy xalqiga ushbu diniy ta'limotlarni o'z ona tilida, eng go'zal badiiy shaklda yetkazish edi. Navoiyning ta'kidlashicha, ushbu qirq hadis "har qanday shubhadan xoli" bo'lib, odamlarni jaholatdan qutqarib, ilm, jannat najoti va do'zaxdan saqlanish yo'liga yo'naltiradi.

Ushbu maqola Navoiyning "Arbain" asaridagi qit'alarda sahih hadislarining badiiy talqinini, ya'ni ularning nafaqat tarjimasi, balki chuqur adabiy-estetik va ma'naviy sharhini tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada "Arbain" janrining rivoji, Navoiyning hadis tanlashdagi mezonlari, qit'a shaklining bu talqindagi imkoniyatlari hamda badiiy talqin usullari misollar asosida yoritiladi. Yakunda Navoiyning "Arbain" asarining adabiy-ma'naviy qimmatini umumlashtiriladi.

## Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Islom adabiyotida "Arbain" janri uzoq tarixga ega bo'lib, Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning qirq hadisini jamlab, ularni ruboiy shaklida sharhlash an'anasini o'z ichiga oladi. Hadislar, Qur'ondan keyin Islomning ikkinchi asosiy manbai bo'lib, Payg'ambarning so'zlari, fe'l-atvorlari va tasdiqlaridir. Ular matn va roviylar zanjiridan iborat bo'lib, ishonchliligi bo'yicha sahih (ishonchli), hasan (yaxshi) va da'if (zaif) kabi toifalarga bo'linadi.

Dastlab yodlangan hadislar keyinchalik Ibn Shihob az-Zuhriy singari muhaddislar tomonidan to'plana boshlangan. Uchinchi hijriy asrga kelib hadislarini to'plashning "Musnad" (roviylar bo'yicha guruhlangan), "Sahih" (faqat ishonchli hadislar, Imom Buxoriy kashshofligi ostida) va "Sunan" (ba'zi zaif hadislarini ham o'z ichiga olgan) kabi aniq metodologiyalari shakllangan. Keyinchalik, to'qqizinchi-o'ninchi asrlarga kelib, oltita kanonik hadis to'plami, jumladan, juda hurmatli "Sahih Buxoriy" yaratilgan. Ushbu to'plamlar Sunnatni tashkil etib, ularning olimlari muhaddislar deb atalgan.

Alisher Navoiyning "Arbain" asari Abdurahmon Jomiyning forscha "Chihil Hadis"ining turkiy tarjimasi bo'lib, bu orqali Navoiy hadislar hikmatini turkiyzabonlarga yetkazishni maqsad qilgan. Gulrux Abduqahhor qizi Maxamedovanning "Hadith and 'Arbain' in Alisher Navoiy's work" nomli tadqiqoti Navoiy asarlarida hadis va "Arbain"larning integratsiyasini, bu jarayonga turtki bo'lgan omillar va adabiy an'analarni o'rganadi.

Tadqiqotda XV asr adabiyotining tarixiy-adabiy konteksti, xususan, klassik she'riyatdagi bunday shakllarning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, Abdurahmon Jomiy va Xondamir kabi shaxslarning ta'siri, Navoiyning "Chil hadis"ini kengroq adabiy va axloqiy an'analar doirasida joylashtirilganligi qayd etiladi. Maxamedovanning yana bir maqolasi "Factors that stimulated the creation of Hadith and 'Arbain' in the works of Alisher Navoiy" shoirning hayoti, homiylari va xayriya ishlari kontekstida "Arbain"ning Islom ta'limotiga bo'lgan chuqur bog'liqligini va turkiy til orqali Islomni targ'ib qilishdagi o'ziga xos rolini ko'rsatadi.

Boshqa bir tadqiqotda Navoiyning "Arbain"i "Xazoyin ul-maoniy"dan mustaqil asar sifatida ta'riflanib, uning yozilish sababi sifatida Abdurahmon Jomiyning "Arbain hadis"ini fors tilidagi tarjimasini baham ko'rishi keltirilgan. Navoiy hadislarini turkiy she'riyatga, to'rt misrali qit'a shaklida tarjima qilgan. Muallif asarning asosiy maqsadini johillikdan himoya qilish, bilim va ma'rifatni targ'ib qilish deb belgilaydi. "Al-ilmu lo yubxalu minhu" (Ilm o'rgatishda baxillik qilmang) va "xayr un-nasi man yanfa' un-nasa" (Eng yaxshi odam – boshqalarga foyda keltiruvchidir) kabi hadislarini Jomiy va Navoiyning qisqa arabcha asl nusxalardan kengaygan, qofiyali poetik sharhlarga aylantirganligi, to'g'ridan-to'g'ri murojaatlar yoki savol-javob tuzilmalarini kiritib, so'zma-so'z tarjimadan mustaqil axloqiy mushohadalarga o'tganligi ta'kidlangan. Bu tadqiqotlar Navoiyning "Arbain" asarining nafaqat tarjima, balki chuqur badiiy talqin ekanligini tasdiqlaydi va uning turkiy adabiyotdagi o'rnini mustahkamlaydi.

#### **Tadqiqot metodologiyasi**

Ushbu tadqiqot Alisher Navoiyning "Arbain" asaridagi sahih hadislarining badiiy talqinini o'rganishda matn tahlili, qiyosiy tahlil va tarixiy-adabiy tahlil metodologiyalariga tayanadi. Matn tahlili yordamida Navoiyning har bir qit'asidagi lingvistik tanlovlar, badiiy tasvir vositalari, ritorik figuralar va hadislarini talqin etishdagi strategiyalar chuqur o'rganiladi.

Qiyosiy tahlil ushbu qit'alarni asl arabcha hadis matnlari (mavjud misollar orqali) va Abdurahmon Jomiyning forscha versiyalari (garchi to'g'ridan-to'g'ri matn namunasi keltirilmagan bo'lsa-da, ta'sir aniq) bilan solishtirishga qaratilgan bo'lib, bu Navoiyning talqindagi o'ziga xosligini va ijodiy yondashuvini ochib beradi. Tarixiy-adabiy tahlil esa "Arbain" asarini XV asr turkiy adabiyoti, "Arbain" janrining rivoji hamda Navoiyning umumiy ijodiy va falsafiy dunyoqarashi kontekstida joylashtirishga xizmat qiladi.

Navoiyning "Arbain" asarida hadislarini qit'a shaklida bayon etishi uning badiiy mahoratidan dalolat beradi va bir qator muhim imkoniyatlarni taqdim etadi:

Ixchamlik va ta'sirchanlik: To'rt misralik qit'a shakli hadisning mag'zini, asosiy g'oyasini qisqa, ammo nihoyatda ta'sirchan tarzda ifodalashga imkon beradi. Bu o'quvchi tomonidan hadis ma'nosini tezroq o'zlashtirishga va esda qolishiga yordam beradi.

Poetik joziba va musiqiylik: Qofiya va vaznning mavjudligi qit'alarga o'ziga xos musiqiylik va jarangdorlik baxsh etadi. Bu hadislarining oddiy axloqiy ko'rsatmalardan ko'ra, san'at asari sifatida qabul qilinishini ta'minlaydi. She'riyatning ritmi va ohangi hadislarining chuqur ma'naviy mazmunini yanada kuchaytiradi.

Badiiy tasvir vositalaridan foydalanish: Qit'a shakli metafora, tashbeh, mubolag'a, kinoya kabi badiiy san'atlarni keng qo'llashga sharoit yaratadi.

Bu vositalar orqali Navoiy hadisning lafziy ma'nosini kengaytirib, uning botiniy qatlamlarini ochib beradi, o'quvchiga hadis hikmatini yanada teranroq his qilish imkonini beradi.

Sub'yektiv yondashuv va axloqiy mulohazalar: Navoiy qit'alarda hadislarni shunchaki tarjima qilishdan ko'ra, ularni o'zining shaxsiy mushohadalari, hayotiy tajribasi va zamonining ijtimoiy-axloqiy masalalari bilan bog'lagan holda talqin etadi. U to'g'ridan-to'g'ri murojaat, savol-javob, hikmatli xulosalar singari nutqiy usullarni qo'llaydi, bu esa qit'alarni mustaqil axloqiy falsafiy mulohazalarga aylantiradi.

Tahliliy va kengaytirilgan talqin: Navoiy hadisning qisqa arabcha matnini turkiy tilda kengaytirib, uning ma'no qatlamlarini ochib beradi. Masalan, "al-ilmu lo yubxalu minhu" (Ilm o'rgatishda baxillik qilmang) kabi qisqa hadisni u nafaqat so'zma-so'z tarjima qiladi, balki ilmning qadri, uni yoyishning fazilati, baxillikning zarari haqida chuqur poetik mulohazalar yuritadi. Bu orqali hadisning oddiy ko'rsatma ma'nosi kengayib, ilmiy-ma'rifiy g'oya darajasiga ko'tariladi.

Kontekstual va ijtimoiy talqin: Navoiy hadislarni o'z zamonasining ijtimoiy-axloqiy muammolari kontekstida sharhlaydi. Uning qit'alari nafaqat diniy, balki umuminsoniy axloqiy me'yorlarni, jumladan, insonparvarlik, zulmga qarshi kurash, adolat, mehmondo'stlik, rostgo'ylik kabi fazilatlarni targ'ib etadi. "Xayr un-nasi man yanfa' un-nasa" (Eng yaxshi odam – boshqalarga foyda keltiruvchidir) hadisida Navoiy insonning jamiyatdagi o'rni, uning boshqalarga yordam berish majburiyatini chuqur falsafiy va badiiy tarzda yoritadi. Bu hadis uning xayrixohlik va adolatni targ'ib qiluvchi shaxsiy falsafasi bilan uyg'unlashadi.

Irfoniy va ramziy talqin: Ba'zi hadislarda Navoiy ularning zohiriy ma'nolaridan tashqari, botiniy, irfoniy ma'nolarga ham ishora qiladi. Bu, xususan, qalb pokligi, nafsni jilovlash, ilohiy ishq kabi mavzularga oid hadislarni talqin qilishda yaqqol namoyon bo'ladi. U hadisning ramziy ma'nolarini poetik obrazlar orqali ochib beradi, o'quvchini chuqur fikr yuritishga chorlaydi.

Didaktik va tarbiyaviy uslub: Har bir qit'a o'quvchiga ma'lum bir axloqiy dars, hayotiy ko'rsatma beradi. Navoiy hadislarning tarbiyaviy ahamiyatini oshirish uchun ularni turkiy tildagi jozibali she'riy shaklga soladi. U umid qilganidek, o'quvchilar, jumladan, hukmron doiralar vakillari ham bu so'zlardan chuqur ta'sirlanib, ham nasriy, ham nazmiy talqinlardan foyda olishadi.

Uning pirovard istagi shuki, bu hadislarga hayotda amal qilish orqali shaxslar oxiratda hurmatli shifoatchilar (muhaddislar) darajasiga erishadilar.

### **Xulosa**

Alisher Navoiyning "Arbain" asari nafaqat o'zbek adabiyoti, balki butun Islom-Sharq adabiyoti tarixida muhim o'rin tutgan noyob asardir. Bu asar orqali Navoiy sahih hadislarning chuqur ma'naviy hikmatlarini turkiyzabon xalqlar uchun ona tilida, yuksak badiiy shaklda taqdim etishga muvaffaq bo'lgan. Uning ustodi Abdurahmon Jomiy ijodidan ilhomlanib, "Arbain" an'anasini yangi, o'ziga xos tarzda davom ettirishi, turkiy adabiyotda hadis janrini boyitganligi bilan adabiy qimmatga ega.

Navoiyning qit'a shaklidan foydalanishi hadislarni so'zma-so'z tarjima qilishdan ko'ra, ularni badiiy va falsafiy jihatdan chuqur talqin etish imkoniyatini yaratgan. U hadislarning har bir misrasini nafaqat axloqiy ko'rsatma, balki chuqur hayotiy mulohaza, insoniy fazilatlarni tarannum etuvchi she'riy durdona sifatida taqdim etgan.

Badiiy san'atlarning mohirona qo'llanilishi, hadislar ma'nosining kengaytirilishi va ularning zamonaviy kontekstda sharhlanishi "Arbain"ning ma'naviy qimmatini oshirib, uni o'quvchi uchun ma'rifat va hidoyat manbaiga aylantirgan.

Yakunida aytish mumkinki, Navoiyning "Arbain" asari o'zining adabiy go'zalligi, g'oyaviy teranligi va ma'naviy ta'siri bilan bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Uning bu asari nafaqat XV asr turkiy adabiyotining yuksak namunasi, balki insoniyatni johillikdan ilmga, zulmatdan nurga chorlovchi, axloqiy kamolotga yetaklovchi abadiy ma'naviy xazinadir. Navoiy ushbu asari bilan Islom ta'limotini turkiy til orqali targ'ib qilishda o'ziga xos iz qoldirib, jahon adabiyotiga ulkan hissa qo'shgan.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Subtelny, Maria Eva. Alisher Navoiy: Intellektual Biografiya. Leiden: Brill, 2021.
2. Siddiqi, Muhammad Zubayr. Hadis Adabiyoti: Uning Kelib Chiqishi, Rivojlanishi va O'ziga Xos Xususiyatlari. Cambridge: Islamic Texts Society, 1993.
3. Çağlar, Mustafa. "Klassik Turk adabiyotida Hadisning she'riy talqini." Islomiy Tadqiqotlar Jurnalı, vol. 22, no. 1, 2011, pp. 1-17.
4. Dengiz, Ayşe. "Qirq Hadis Rivoyatlarining She'riy Talqini: Jomiy va Navoiyning 'Chil Hadis'lari.'" Turkiy Tillar Jurnalı, vol. 20, no. 1, 2016, pp. 55-70.
5. Schimmel, Annemarie. Ikki rangli brokad: Fors she'riyatining tasvirlari. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1992.